

РЕАЛНОСТ И КЛИШЕТА В ЕВРОПЕЙСКАТА ПРЕДСТАВА ЗА АМЕРИКА ПРЕЗ ХІХ ВЕК

Петер Шефер

“Създателите на американската конституция са достигнали до четири сполучливи идеи, с които са предпазили своето творение от всякаква опасност. До тези четири идеи те достигат, поучени от неуредиците в Европа, така че докато точно тези недъзи не се промъкнат в техните закони, да няма за какво да се тревожат. Първата идея е премахването на държавната религия; втората: премахването на редовната наборна армия; третата: отмяната на наследствените служби, и четвъртата, най-ползотворната — пълното разделение на властите на законодателна, съдебна и изпълнителна”¹. Това констатира унгарският либерал Шандор Бьолюни Фаркаш, който през 1831 г. прекарва няколко месеца в САЩ и скоро след това описва американските си преживявания в ценна и до днес книга. Както много европейци, посетили през ХІХ в. Съединените щати, Фаркаш е впечатлен от различията между Европа и Америка, от спецификата на американската уредба и условията на живот, от функционалната способност на американската демокрация и новия социален ред.

През периода 1820—1830 г., т. е. след края на Френската революция и Наполеоновата епоха, интересът към Америка отново заема мястото си в полезрението на европейската общественост. Докато преди процесите във Франция в най-голяма степен привличат политическото внимание на Европа, сега интересът все повече се насочва към напредъка на северноамериканската република. Със своите демократични резултати Юлската революция от 1830 г. ускорява тази тенденция. За интереса на Европа към Америка способствува и тогавашният преход в САЩ към масова демокрация в изборителното право, в развитието на партийната система и печата. Непрекъснато растящият емигрантски поток от Европа към САЩ също допринася за обръщане погледа на континенталната общественост към Новия свят. С това може да се обясни и фактът, че през първата половина на ХІХ в. броят на издадените книги за Америка нараства бързо. В Англия, Франция и Германия, а по-късно, макар и в по-малка степен, и в Русия и Южна Европа, се стига до истинско наводняване на пазара с книги за САЩ. Европейската

литература от XIX в. за Америка се основава в много случаи на личното, непосредствено авторово мнение. Нерядко тя внася социологически, научно-политически или етнографски постановки и методи на изследване и с най-добрите си творби може и до днес да отстоява своя литературен и научен ранг.

В това изследване избрах за съпоставително разглеждане три групи литература на пътешественици из Америка през XIX в., които пресъздават картини от Новия свят и стигат до едни и същи заключения.

В първата група влизат произведения на автори, които при посещението и изследването на САЩ са водени предимно от научен или политически интерес и във връзка с това публикуват проучванията си. В тази група са двете англичанки Фани Райт и Хариет Мартино, две пленителни и известни с демократичното си поведение жени, чиито книги, излезли съответно през 1821-а и 1837 г., се числят към най-доброто, което европейската литература от XIX в. може да предложи за Америка. Към тези авторки прибавяме естествено и двамата приятели Густав дьо Бомонт и Алексис дьо Токвил, които през 1831 г. потеглят на едногодишно пътешествие из САЩ, за да проучат по поръчение на френския министър на вътрешните работи смятаните за модерни и образцови американски затвори. Ценната творба на Токвил "За демокрацията в Америка" се появява след точни и проверени наблюдения и обстойни анализи на американската действителност в северната, южната и западната част на страната.

Към тази група автори спадат и германските пътешественици и изследователи, последователи на Александър фон Хумболт, херцог Паул Вилхелм фон Вюртемберг, херцог Бернхард фон Заксен-Ваймар и принц Максимилиан цу Вайд, обиколили през 20-те и 30-те години на XIX в. страната, водени за разлика от Токвил и Мартино предимно от етнографски и природонаучни интереси. В резултат от това техните пътеписи имат стойност и на свидетелства за живота и упадък на американските прерийни индианци. Съпоставими с тях са пътешествията с изследователски цели на английския геолог сър Чарлз Лайел (1841—1842 и 1845—1846 г.), в които освен природонаучните си наблюдения той описва и критично оценява американското общество.

По-малко известен от този кръг е руснакът Александър Борисович Лакир, който през 1859 г. публикува в Санкт Петербург своя двутомен пътепис за Америка. Лакир е смятан за първия руски автор на публикация за Новия свят по лични наблюдения. Той прави това от либерални позиции, с поглед към нуждаещата се от реформи Русия, която тогава се намира пред отмяна на крепостничеството.

След Американската гражданска война и през последната трета на XIX в.

към тази група се присъединяват и някои други автори. Бих желал да спомена само две имена. Първото е на младия тогава Джордж Клемансо, който по-късно става известен в Европа политик. Като журналист в Ню Йорк между 1865 и 1870 г., т. е. непосредствено след края на Гражданската война, Клемансо информира в Париж за реконструкцията на федерацията. При това той защитава становището на радикалните републиканци, които твърдо се застъпват за правата на освободените роби.

В края на столетието към този европейски хор се присъединява един нов, специфичен глас — на англичанина Джеймс Брайс, който през 1888 г. с “Американската демокрация”, подобно на Токвил петдесет години по-рано, приема допълнителен, мащабен анализ на американските отношения от европейска гледна точка. Творбата му, за която ще стане дума по-долу, принадлежи към букета неувяхващи цветя на европейския интерес към Америка през XIX в.

Освен тези пътешественици, които са водени предимно от научни или политически амбиции, бих желал да обособя една втора група автори, допринесли за изграждането на европейската представа за Америка. Това са поети и писатели, които по време на по-кратко или по-дълго пътуване опознават страната и описват впечатленията си. С погледа си на творци те излагат една различна, нерядко критична оценка в представата за Америка.

Към този кръг от автори спада французинът Франсоа Рене Шатобриан, който за своето време упражнява трайно влияние върху френската представа за Америка. Като консервативен мислител той регистрира критично оценено внимание към американската демокрация. Смята, че “каквото и да донесе бъдещето, свободата никога няма да изчезне напълно от Америка”². Пътеписът му се появява през 1827 г., три и половина десетилетия след престоя му в САЩ. Следователно от този свидетел не трябва да се очаква непосредственост на възприятията. Шатобриан дава на консервативната критика на Америка нов нюанс, отбелязвайки следното: “Човек има чувството, че жителите не са пуснали корените си в земята. Това общество, колкото и добре да е стъпило в настоящето, няма никакво минало; градовете са нови, гробовете са от вчера”³.

По-късно Томас Ман в своя разказ “Измамената” подкрепя тази представа за Америка и отбелязва, че САЩ имали своя история, която обаче не е “минало”, а само една кратка, успешна “поредица от случки”. Страната била “със своята липса на историческа атмосфера всъщност ужасна”⁴. Продължителните ми занимания с историята на САЩ не ми дават основания да се присъединя към тази присъда.

От творците и писателите, които опознават Америка (мненията на Хайнрих Хайне или на Фридрих Хебел за САЩ оставям настрана, тъй като двамата не правят оценки въз основа на лични възприятия), т. е. пребивават в

нея и пишат за нея, непременно трябва да се спомене името на Чарлз Дикенс. От него са написани едни от книгите на английски език за Америка с най-голямо влияние. Като вече признат автор на романи, през 1842 г. Дикенс посещава Северна Америка и в "Американски записки" предлага една брилянтна, отчасти одобряваща, отчасти иронично-критична равностойка на впечатленията си.

На другия полюс стоят публикуваните под формата на дневник бележки на автора на приключенски морски романи, английския капитан Фредерик Мериът, известен сред по-широкия читателски кръг най-вече с романа си "Сигизмунд Рюстиг" (1841 г.). Заедно с Ленау и Кюрнберг Мериът се числи към най-крайните критици на американската демокрация през XIX в. Всички действителни или мними неуредици в американското ежедневие, в политиката, образованието или религията той извежда от една основна причина — наличието на демокрация.

От по-късно време са "Писма от Америка" на полския поет и писател Хенрик Сенкевич. Те се появяват през 1878 г., след продължително пребиваване на младия тогава автор в Америка. Сенкевич желаел да се информира за условията на живот на полските имигранти. По време на пътешествието из страната първоначалното му неблагоприятно положение към всичко американско преминава в бурен възторг. Със своите романи по-късно, и особено с "Quo Vadis" (1894—1896 г.), полският писател постига европейска слава.

Предимствата в гледната точка на поетите и писателите, към които трябва да се прибавят и автори като Карл Антон Постл, известен още с псевдонима Чарлз Силсфилд, Фридрих Герщекер, Антъни Тролоп, както и шведската писателка и радетелка за правата на жените Фредрика Бремер, се състоят в това, че те са компетентни и внимателни наблюдатели, че в основата на интереса им стои човекът и че на тях дължим многото живи портрети на американци от онова време. Недостатък може да се съзре в по-голямата доза субективност и в често срещаната суетност на този кръг от автори.

Един по-различен мотив в темата Америка има третата група от моите източници — публикации на автори като Франц Либер, Юлиус Фрьобел, Карл Шурц или Фридрих Кап, които са изселници, или на такива писатели и журналисти, които (като Траугот Броне, Йохан Готфрид Бютнер и Георг Мьорнер фон Рос) стоят близо до имигрантските кръгове. Тази група от автори, а също и издаваните от средата на XIX в. рудолфшадски и бременски имигрантски вестници, описват отношенията в САЩ предимно с оглед на нуждата на преселниците от информация. Във връзка с това на преден план се поставят въпроси, отнасящи се до служебните и личните отношения в Америка, до американското ежедневие. При проследяване за един подълъг период тези публикации предлагат информация за разпространената сред имигрантските кръгове представа за Америка.

Тези различаващи се помежду си извори отразяват начина, по който през XIX в. "отвън", от една "неамериканска гледна точка", се виждат и се тълкуват отношенията в Съединените щати. И в трите вида източници представата за Америка зависи от индивидуалния хоризонт на познания на европейските автори, от тогавашните културни, национални или исторически влияния върху представите на отделния чужденец. Личните наблюдения на място, новите познания и мнения се преплитат с предразсъдъци и представи клишета в една комплексна и многоаспектна картина, в една своеобразна смесица от действителност и митове. Представата от собствената държава влияе върху представата за другата и обратно. Много отчетливо тази зависимост е доловима в имигрантската литература, в сравненията, които се правят между "старата" и "новата родина". По правило, без обаче да бъде неограничено, те са в полза на "новата родина".

Естествено критичната изворова систематизация на различните отражения на европейската представа за Америка изисква внимателен и разумен подход. Необходимо е да се отчитат времето, продължителността и мотивите за престоя в САЩ. Маршрутът и програмата на посещенията подлежат на проверка. Събеседниците и приятелският кръг на посещаващите страната също имат своето значение. Принадлежат ли американските събеседници към върхушката на социалните и политическите слоеве, или думата има и средният американец, фермер, занаятчия, работник? Колко задълбочени или повърхностни са наблюденията? Ориентират ли се пътешествениците (предимно мъже европейци посещават Америка) в едно доминирано от мъже общество към мнението на белите американци, или получаваме реален поглед и върху условията на живот на негрите и на жените. Имаме щастливия случай, че към 1830 г. три ангажирани жени — Фани Райт, Френсис Тролоп и Хариет Мартино — описват своите американски впечатления.

Мнозинството от европейските пътешественици, които посещават през XIX в. САЩ, са впечатлени от страната, от нейните обществени отношения и социален напредък. Непрекъснато се натрапват определени наблюдения: предимно констатации за големината и обширността на страната, за нейните неизмерими природни богатства. Европейците са впечатлени от бурния растеж на градовете, от бързото развитие на стопанството и обществото, от цялостната динамика в развитието на страната. Американецът от германски произход Франц Либер, съучредител на американската политология, представя темпа на американското развитие в своя работа от 1834 г.: "Американецът си пожелава за една година да постигне това, което други свършват за много по-дълъг период. Десет години в Америка са като един век в Испания. Действително в някои отношения Съединените щати се променят за десет години повече, отколкото една страна като Испания за сто

години. На континента Англия върви най-бързо напред във всички практически дела, но Съединените щати се движат в някои отношения по-бързо и от нея”⁵.

Изобретателността, предприемаческият дух и стремежът към напредък у американеца се изтъкват винаги от европейските пътешественици. Хариет Мартино започва своя анализ на американската политика с един характерен израз, казан ѝ в разговор с бившия президент на САЩ Джеймс Медисън — че САЩ били “полезни за доказване на неща, които по-рано са смятани за невъзможни”⁶. На наблюдателите им допада изпробването на нови възможности не само в политическата, но и в социалната област, в образованието или дори в изпълнението на присъдите.

Но в центъра на вниманието на Фани Райт и Хариет Мартино, на Алексис дьо Токвил и Франсис Либер, на Шандор Фаркаш и Александър Лакир и не на последно място на Джеймс Брайс стои американската демокрация, изследването на нейните основи, начин на въздействие и последици. Във връзка с това споменатите автори без изключение подчертават зависимостта между американските институции и американския бит, респективно отношението на американеца. Младата Фани Райт, по това време все още идеалистка, малко критична почитателка на американската демокрация, впоследствие известна като радикална социална реформаторка, смята, че американският народ изградил нови социални и политически институции, основаващи се на несрещани дотогава политически идеи и на нова система на управление. Тези институции щели да съградят характера на американеца и да моделират бъдещето⁷.

До подобно заключение 35 години по-късно стига полският революционер и либерал Адам Гуровски, който след 1849 г. намира политическо убежище в САЩ. През 1857 г. в едно сравнение “Америка и Европа” той отбелязва: “В Америка характерът на народа и институциите взаимно влияят върху развитието си — нещо, което много рядко се среща в историята на нациите и в тяхното политическо и социално развитие. Никоя нация, никой народ, който днес съществува, не се идентифицира така пълно и интензивно със своите институции, както американският народ”⁸.

При проверка на подобно мнение за основен свидетел трябва да се използва Токвил, който изследва и подлага на равностетка именно формите на проявление и взаимовръзки на американската масова демокрация от ерата на президента Джексън. Токвил констатира крайното равенство в обществените отношения в САЩ в контраст със западноевропейските отношения. Той записва като впечатление: “Народът става по-просветен, познанията се разпространяват, едно изравняване на способностите е видимо навсякъде.

Необикновените таланти, големите личности са рядкост. Обществото става по-малко бляскаво и по-заможно”⁹.

Равенството в обществените отношения и в личното общуване било обяснено на Токвил от приближен до президента събеседник с думите: “Тук трябва да сме вежливи към всички, тъй като всеки един има политически права”¹⁰. Към 1830 г., десетилетия преди това да се постигне в Англия, навсякъде в САЩ се установява общото изборително право на мъжете.

За умерения либерал Токвил американската масова демокрация има и своите проблематични страни. Неговите довереници в интервютата и разговорите са предимно от установените, обединени около по-раншния президент Джон Куйнси Адамс в Нова Англия кръгове, отколкото популистки настроените демократи на президента Джексън. Въпреки това Токвил признава положителните резултати от функциониращата в САЩ демокрация — наличието на демократична култура в страната извън границите на познатата обичайна дейност на федералното или на щатските правителства. За предимствата на демократичното управление в американското общество той твърди: “...не това, което обществената администрация предимно чрез властта си изпълнява, е велико, а това, което без нея и независимо от нея се прави. Демокрацията не дава на народа най-обиграното правителство, но постига това, което и най-умелото правителство не може да внуши, тя разпространява по цялото социално тяло една динамика, един излишък от сила, една воля за действие, които без нея са невъзможни и които, в случай че условията дори само в известна степен са благоприятни, могат да направят чудеса”¹¹. В своя дневник французинът записва: “Всеки един се учи на собствена отговорност да мисли и действа и да не разчита на подкрепата на външна сила, която, колкото и да е загрижена, никога не може да мисли за всяка една потребност на обществото”¹². Тук впечатленията на Токвил граничат със схващането на Томас Джеферсън за държавата и демокрацията.

Към важните и подлежащи на допълнително изследване акценти от историята на тогавашната европейска представа за Америка спада и въпросът какви слаби места и критични точки в американската демокрация виждат и отбелязват европейските наблюдатели. През десетилетието преди Американската гражданска война почти единодушно на първо място е робството. За Токвил и Бомон то е принципно зло и нечувана жестокост. Трезвият аналитик Токвил не изключва дори възможността от революция в САЩ, ако проблемът с расовите отношения не се реши задоволително¹³.

Чарлз Дикенс посвещава на робството в своите бележки от Америка самостоятелна глава и издава унищожителна присъда над него. Според него в Юга двадесет години преди началото на Гражданската война е налице атмосфера на падение и разруха, която е непосредствено свързана със систе-

мата на робство¹⁴. Също толкова категорично две години преди избухването на Гражданската война руснакът Александър Лакир осъжда робството в САЩ — “това ненавистно и позорно петно в едно свободно общество”¹⁵. И той вижда в робството основното препятствие за стопанския напредък и развитие на Юга.

Друг проблем е липсата на равноправие на жените, въпреки че на европейските пътешественици прави впечатление вниманието, което при общуване в ежедневието и по време на пътуване се проявява към жените от страна на мъжете. Във вежливостта, която се оказва на жените, Лакир вижда добрия маниер на американеца. Един американец никога не би се отнесъл неучтиво към жена. Млади, добре изглеждащи жени могат необезпокоявани, дори и сами, да кръстосват страната надлъж и нашир¹⁶. Подобни констатации се срещат и в литературата на преселниците.

Само Хариет Мартино още към 1830 г. поглежда по-задълбочено на този въпрос. В книгата си “Обществото в Америка” тя предлага критерий за същността на обществото, и по-конкретно за положението на жените: “Ако се търси тест за цивилизованост, никой не би бил така надежден, както преценката на тази половина на обществото, над която другата половина има власт, основаваща се на правото на по-силния. Подложена на този тест, американската цивилизация, изглежда, е на по-ниско равнище, отколкото според някои други показатели за нейното социално състояние би могло да се очаква. В отношението си към жените американците са изостанали не само относно своите собствени демократични принципи, но дори и от практиката в някои части на Стария свят”¹⁷.

За разлика от някои пътешественици мъже госпожа Мартино не е склонна заради рицарското внимание, което се засвидетелствува на жените, да промени впечатлението си. Смисълът му е, че и в Америка положението на жената се определя най-вече от нейното социално и политическо безправие. Хариет Мартино, която от все сърце одобрява демократичното общество с неговото право на свобода и претенции за равенство, тогава и по-късно решително се изказва срещу явления, които нарушават принципа на равенство в Америка, срещу робството в Юга, срещу дискриминацията на свободните негри в Севера, срещу липсващото равноправие на жените и срещу онеправдаването на определени групи от имигрантите. Тя вярва, че с времето, чрез усилията на либерална Америка, тези неуредици ще бъдат преодолени, и сама действа в тази насока.

Петдесет години след Токвил и Мартино равностойна на силните и слабите страни на американската демокрация прави англичанинът Джеймс Брайс в детайлно аналитична студия за политическата система в САЩ. Брайс е либерален изследвач на държавата и правото, а по-късно депутат в долна-

та камара и дипломат. Той опознава САЩ чрез няколко обширни изследователски пътувания след 1870 г. Неговата двутомна творба "Американската федерация", публикувана за пръв път през 1888 г., се смята за компетентен, пълен с разбиране и симпатия анализ на американската политика и общество в края на изтичащия XIX в. Книгата се появява във времето на ускорен стопански, технически и социален преход в САЩ, когато отново се засилва масовото преселение и се появяват нови социални и политически проблеми предимно в големите градове. Брайс забелязва нарастващата корупция в градовете, преплитането между бизнес и политика, злоупотребата с политиката като средство за лично обогатяване, нарастващата сила на богатството, тенденцията за господство на посредствеността в политиката.

Като силна страна на американската демокрация Брайс подчертава нейната стабилност и светостта на федералната конституция, утвърдената в народното съзнание правова държавност, хармонията между политически идеи и практика, ограничаването на управленската бюрокрация, липсата на социални борби, единството на нацията и зачитането на правата на съгражданина¹⁸. Въпреки всички трудности и проблеми в развитието, според него бъдещето на американската демокрация щяло да се гарантира от три обстоятелства: 1. Че САЩ са безкласова страна, без съсловен ред и класова омраза. 2. Широко разпространеното благоденствие, което води до респект и защита на собствеността, а също и до антипатия към имуществената концентрация. 3. Липсата на хронична бедност, което действа като значим фактор в подкрепа на политическия авторитет и социалната организация¹⁹.

Тук не си поставям за цел да разглеждам подробно доколко констатациите на Джеймс Брайс отговарят на тогавашната социална действителност в САЩ. Несъмнено някои от тезите му биха се потвърдили, но пък други трябва да се подложат на критика. Но не за това става дума тук, а за ангажираността ми с въпроса как от Европа се виждат и преценяват социалните и политическите отношения в САЩ през XIX в. От подобна гледна точка либералният англичанин представлява един своеобразен, важен и заслужаващ внимание главен свидетел от края на века.

Да хвърлим и бегъл поглед върху цветистите и духовити свидетелства относно ежедневието и характера на американеца. В тази проблематика близките до реалността наблюдения и пропитите с предразсъдъци клишета са тясно преплетени. Въпреки това съвпадащите в много отношения показания на пътешественици от различни страни и десетилетия дават една забележително съгласувана картина. Какво правело впечатление на европейските пътешественици от американския бит; как изглеждал американецът (белият американец) като национален тип в сравнение с англичанина, французина, руснака или германеца?

Навсякъде в описанията на американското ежедневие се подчертава, че американците са активни, независими и предприемчиви. Надарени са със силен практичен усет и здрав човешки разум, работят много, при това са вдълбочени в печалбата. Наблюдава се всеобщо уважение към труда. Сенкевич допълва: "Съществен принцип на нравствената демокрация е уважението към труда. Там, където всяка работа е еднакво ценена и еднакво свята, няма никакво основание работещите хора да се степенуват в обществото по-ниско или по-високо. Ние, европейците, нямаме и не можем да имаме дори и най-беглата представа колко много се цени в Америка всяка работа. В това отношение американците далеч превъзхождат всяко европейско общество"²⁰. По-нататък е отбелязан фактът, че американците са извънредно мобилни и обичат пътуванията. По този повод през 1849 г. рудолфшадският вестник "Алгемайне аусвандерунгс цайтунг" отбелязва: "Никой народ върху цялото земно кълбо не е така мобилен и не си е заслужил реномето на пътуваща нация, като народа на Северноамериканските съединени щати. В другите страни, дори и в плакнещата се отвсякъде от море Англия, е ясно, че мнозинството от жителите най-много съвсем малко са се отдалечавали от местата, в които са имали участва да се родят, а в Америка се смята за рядко изключение, ако човек, по-възрастен от тридесет години, независимо мъж или жена, все още не е видял нищо повече от щата, в който се е родил, пък дори и този щат да е по-голям от Англия, Шотландия или Ирландия"²¹.

Достойно се оценяват гостоприемството и отзивчивостта на американците, докато кулинарните им навици, и преди всичко припряността при хранене и безцеремонността на трапезните обичаи, учудват Либер, Дикенс, Сенкевич и много други посетители. Многократно се описва от авторите бързото, припряно хранене на обществени места, в хотелите или на корабите — нещо, типично за всички социални групи.

Една почти винаги проявяваща се отличителна черта е високото място на парите в оценъчната скала на американците. Могат да се приведат голям брой изявления на посетилите Америка. Изпитващият голяма симпатия към избраната нова родина Франсис Либер свидетелства за американеца като за човек, мислещ винаги така, че от всяко нещо да има печалба²². Токвил нотира мнението на свой американски събеседник, че най-големият недостатък в американския национален характер е "ламтежът да станеш богат и с всички средства да се стремиш да го постигнеш"²³. Френсис Тролоп, третата от англичанките, на която дължим едно извънредно образно описание на американските отношения през 1830 г. и която живее няколко години в Цинцинати, щата Охайо (тогава град в Запада с около 20 000 жители), споделя мнението, че няма нито един разговор на улицата, по време на пътуване, на

полето, в театър, кафене или къщи “при който да не се спомене думата долар”²⁴.

Друг авторитетен източник от следващото поколение, полякът Адам Гуровски, също потвърждава високото място на парите в американското общество, в което той вече е живял почти 10 години. Гуровски пише: “Големият упрек, който европейците могат да отправят към американците и който е станал вече пословичен, е извънредната любов към парите, фактът, че те са един печелещ пари народ (парите правят хората)”²⁵. Той допълва, че това качество несъмнено е оставило дълбоки следи в американския характер, но трябвало да се вземе предвид, че любовта към парите била и е дълбоко вкоренена в човешката природа страст. Гуровски заедно с Либер принадлежи към тези автори, които се опитват да обяснят социално-исторически “лова за долари”. Полякът констатира, че американската общност е станала по-индустриална и комерсиална, отколкото Стария свят. Нейният растеж и просперитет са неразривно свързани с разрастването на меркантилните или на индустриалните операции. Вследствие от това печеленето на пари става по-интензивно и всепоглъщащо. И е така, защото любовта към парите при комерсиалните професии е по-силно вкоренена, отколкото при другите, а в Америка всяка професия се влива в някоя комерсиална²⁶.

В тези наблюдения отчетливо изпъкват различията между все още съществуващата в много европейски страни през XIX в. традиционно ориентирана ценова система и свободно наслагващите се върху жизнения и професионалния манталитет капиталистически изисквания. Същото важи и за подчертаните от германските имигрантски кръгове противоречия между немската “задушеvnост” и “припряността” на американския живот.

По мое мнение стереотипът на често срещания “лов за долари” пресъздава един реален аспект на американския бит, но пък нерядко той се абсолютизира и следователно се превръща в клише. Подобни клишета, които абсолютизират действителни черти на американския живот и с това поднасят едностранен поглед върху американските отношения, са и обичаните тогава и по-късно тези за крайния материализъм и безкултурност на американците. Изкушавам се да приведа доказателства против това от наблюденията на отделни европейски автори, но ще се възползувам от подобна възможност в друг случай.

Накрая бих допълнил още, че всички наши констатации за характера на американците се основават на обобщения, в които най-често липсва регионално, социално или полово ориентирана диференциация, т. е. такъв вид диференциация, която в десетилетията преди и след Гражданската война в САЩ играе значителна роля.

В заключение бих отбелязал, че през XIX в. европейската литература за

Америка пресъздава прекрасна панорама на информацията и мненията за Съединените щати. Тази литература препредава подтикваща към допълнителни изследвания картина. Тук представените наблюдения и мнения за Америка включват, а иначе не би могло и да бъде, смесица от истина и поезия, от реализъм и клишета. Затова общуването с тези исторически свидетелства трябва да бъде внимателно и критично.

Трябва обаче да потвърдим, че много от свидетелствата съдържат ценна, детайлна и достатъчно често кореспондираща с американски източници информация за САЩ. Изучаването им подтиква към по-нататъшно социокulturно и менталитетно-историческо изследване на американския бит и неговите социални и културноисторически взаимовръзки през XIX в. — проучване, което трябва да продължи.

Превод: Валентин Спиридонов

БЕЛЕЖКИ

¹ **Farkas, S.** Von Transsylvanien bis Pennsylvanien. Reiseerlebnisse vor 150 Jahren. Budapest, 1980, S. 347.

² **Chateaubriand's** Travels in America. Translated by Richard Seitzer. Lexington, Mass., 1969, p. 21.

³ Ibid., p. 15.

⁴ **Mann, T.** Späte Erzählungen. Frankfurt/M., 1981, S. 427.

⁵ **Letters to a Gentleman in Germany.** Written after a Trip from Philadelphia to Niagara. Ed. by Francis Lieber. Philadelphia, 1834. Reprint New York/London, 1971, p. 287.

⁶ **Martineau, H.** Society in America. Vol. I. Paris, 1837, p. 1.

⁷ **Wright, F.** Views of Society and Manners in America. Ed. by Paul R. Baker. Cambridge, Mass., 1963, p. XIII.

⁸ **America in Perspective.** The United States Through Foreign Eyes. Ed. by Henry S. Commager. New York, 1947, p. 161.

⁹ **Pisa, K.** Alexis de Tocqueville. Prophet des Massenzeitalters. Eine Biographie. München/Zürich, 1986, S. 82.

¹⁰ Ibid., S. 74.

¹¹ **De Tocqueville, A.** Über die Demokratie in Amerika. München, 1976, S. 281.

¹² **Pierson, G. W.** Tocqueville and Beaumont in America. New York, 1938, p. 15.

¹³ **De Tocqueville, A.** Op. cit., S. 747.

¹⁴ **Dickens, C.** Notizen aus America. Berlin, 1980, S. 210.

¹⁵ **A Russian Looks at America.** The Journey of Aleksandr Borisovich Lakier in 1857. Ed. by Arnold Schrier/Joyce Story. Chicago/London, 1979, p. XXXII.

¹⁶ **Letters to a Gentleman...**, p. 69.

¹⁷ **Martineau, H.** Society in America. Ed. by Seymour Martin Lipset. Gloucester, Mass., 1968, p. 291.

¹⁸ **Bryce, J.** The American Commonwealth. New ed., Vol. 2. New York, 1911, p. 630 ff.

¹⁹ **Bryce, J.** The American Commonwealth. Ed. by Louis M. Hacker. Vol. I. New York, 1959, p. VIII.

²⁰Sienkiewicz, H. Briefe aus Amerika. 3. Aufl. Berlin, 1980, S. 141.

²¹Allgemeine Auswanderungs-Zeitung, Rudolstadt. N 48, Juni 1849, S. 189f.

²²Letters to a Gentleman..., p. 59. Anm.

²³Pierson, G. W. Op. cit., p. 49.

²⁴Domestic Manners of the Americans by Mrs. Trollope. Vol. 2. London, 1832, p. 104f.

²⁵America in Perspective..., p. 164.

²⁶Ibid. p. 165.